

Museums- og ekspeditionsmanden Jon Fjeldså

JAN BOLDING KRISTENSEN

Jon Fjeldså blev ansat som kurator og blev dermed videnskabelig ansvarlig for de ornitologiske samlinger på det daværende Zoologisk Museum (nu Statens Naturhistoriske Museum) i 1971. Her afløste han Finn Salomonson, som indtil da havde været den førende autoritet i ornitologi i Danmark.

Zoologisk Museum var netop i årene forud flyttet fra de gamle lokaler i Krystalgade i indre København ud til adressen i Universitetsparken ved Fælled, hvor den helt nye museumsbygning var indrettet med datidens bedste samlingsfaciliteter. Moderne og tætte stålskabe i dertil indrettede store rum var ideelle opbevaringsforhold for de mange tusind fugleskind og andre præparater. Jon kunne dermed starte sin karriere med rigtig gode forhold.

Jon med dagens bytte, en Andesgås ved Juninsøen i Peru 13. december 1977. Gåsen udgjorde fødselsdagsmiddagen, og skindet tilgik Zoologisk Museums samlinger. Foto: Jan Wasmuth.

De ornitologiske samlinger var på det tidspunkt allerede ganske betydelige med særdeles fine serier af grønlandske fugle (bl.a. verdens største samling af jagt-falkeskind) herunder navnlig andefugle samt mange indsamlinger fra Stillehavet fra ekspeditioner som Galathea 2, Noona Dan m.fl. samt gode serier fra Østafrika og en stor samling af danske fugle (bl.a. indsamlet ved de danske fyr, hvor der tidligere blev dræbt mange fugle, når de blændet af lyset fløj ind i glasset om natten).

Videnskabelige samlinger af fugleskind

Jon havde fra starten forståelsen for vigtigheden af de store samlinger og nødvendigheden af at udbygge dem. De mange tusind skind var og er stadig et uvurderligt forskningsarkiv, og Jon sørgede nu for gennem de næste mange år at øge tilgangen af skindlagte fugle, skelet- og alkoholpræparater af både de danske fugle, men i høj grad også arter fra de tropiske egne.

Udbygningen af den danske fuglesamling foregik som ofte ved at modtage dødfundne fugle fra offentligheden, men undervejs blev der også indgået aftaler med lufthavne om at modtage de fugle, der blev skudt af hensyn til flysikkerheden. De veterinære myndigheder fra Landbohøjskolen afleverede især store rovfugle, der havde været analyseret for miljøgifte mm. Fra Fredningsstyrelsen i 1980'erne modtog museet døde rovfugle, der var aflivet ved fasanopdræt samt Sølvmåger dræbt som led i bekæmpelse. Det var Jons fortjeneste, at disse aftaler blev indgået, og ganske mange fugle er modtaget, hvilket gav nogle værdifulde serier af fx ringmærkede måger med kendt alder.

Et eksempel på en aktiv indsamling var da Jon og Niels Otto Preuss (dengang leder af Ringmærkningscentralen) sørgede for, at der blev indsamlet et stort antal døde svaner, der omkom i forbindelse med isvintrene sidst i 1970'erne. Blandt disse var der mange ringmærkede individer, og det blev således også til en vigtig serie af skind og skeletter med kendt alder.

Svanerne ankom i store mængder og måtte opbevares ude i museets gård og på tagene af diverse garager mm, hvilket fungerede fint så længe, det var frost. Da det blev tøvejr, begyndte de døde svaner at lugte fælt, og der indløb klager til museet fra naboerne. Svanerne blev præpareret og klagerne stoppede.

Indsamlinger på mange ekspeditioner

Fra Jons ekspeditioner har tilgangen af fugleskind af især tropiske arter været markant i de mange år, Jon har været kurator. Jons aktive indsamlingspolitik på de mange ekspeditioner til især Andesregionen, Østafrika (Tanzania), Stillehavet (Salomonøerne) og Australien har betydet, at de ornitologiske samlinger på ZM/SNM nu har en fremtrædende plads blandt verdens naturhistoriske samlinger, og for flere arter ligger der kun materiale i København (se Boks 1).

Jon har altid været meget fokuseret på, hvilke arter og hvor mange, der skulle hjembringes, og det har således været et udpluk, der ikke var en trussel for de lokale bestande og ikke en massiv indsamling af alle arter. Undervejs har han været dygtig til at uddanne lokale til fx skindlægning af fugle, og som han efterfølgende har ansat til indsamling i udvalgte områder.

Fuglevævssamlingen

Fra sidst i 1970'erne og op igennem 1980'erne begyndte man at anvende DNA i udforskningen af fugles slægtskabsforhold. Førrende var Sibley og Ahlquist fra USA, der i 1990 udgav den første DNA-baserede fugletaksonomi: *Phylogeny and classification of birds*. Et epokegørende værk.

København var med, idet Peter Arctander, professor ved Zoologisk Institut sammen med Jon startede med at indsamle fuglevæv og blodprøver i 1987, og hermed var grunden lagt til den vævssamling, der senere skulle blive en meget vigtig forskningsressource, og som virkelig satte ZM/SNM i København på verdenskortet.

Prøverne blev taget som små bidder muskeltvæv af størrelse som en lillefingernegl fra friskdøde fugle, eller der blev taget en eller to dråber blod fra en vene i vingen

på en levende fugl, som derefter blev sluppet fri igen. Både muskel og blod blev gemt i små plasticrør med konserveringsvæske og påført noter om art, lokalitet og dato og opbevaret i køleskab. Det var pionerarbejde, og der var meget logistik at få styr på, efterhånden som samlingen voksede. Når Jon rejste til Sydamerika eller Afrika, var prøvetagningssettet med adskillige bokse med rør en fast og vigtig del af feltudstyret. Siden har Jon ofte haft et eller flere prøverør i lommen samt en injektionskanyle eller to, så han kunne tage en prøve, når han kom forbi en død fugl eller et dødt dyr på vejen. Eller når han besøgte ZOO og lidt uortodokst holdt en papegøje i næbbet gennem burets trådned med den ene hånd og med den anden hånd hurtigt tog en lille blodprøve af fuglen.

Jons studerende eller andre, som rejste afsted på feltarbejde, fik altid en instruks og vejledning i blodprøvetagning samt et skindlægningskursus, så de kunne sikre sig vigtige prøver fra de områder, de arbejdede i. På museet blev det en indarbejdet rutine at tage en vævsprøve fra den fugl, der skulle skindlægges eller omdannes til et skeletpræparat, og støt og roligt voksede samlingen. Jon og hans assistent (undertegnede) måtte undervejs udtænke nye opbevaringsmåder, få indtastet de relevante oplysninger i regneark og placere prøverne i en rækkefølge, der gav mening. Efterhånden som vævssamlingen viste sin værdi, og det var tydeligt, at det var vejen frem, blev det også nemmere at få midler til de rigtige minus 80 grader-frysere, og det nødvendige udstyr. I dag opbevares prøverne i et såkaldt cryosystem, hvor flydende nitrogen på minus 190 grader sørger for at forhindre nedbrydning af DNA i selv de gamle prøver, og der er styr på informationerne i en elektronisk database.

DNA-analyser

Allerede fra starten begyndte man at analysere prøver og ekstrahere DNA, så man kunne foretage artsstudier og populationsstudier, og denne type forskning blev hurtigt en meget vigtig del af både Jons arbejde og de samarbejdspartnere, han havde i Sverige, USA og verden over. Vævssamlingen i København blev kendt, og efterspørgslen efter kopi-prøver (såkaldte subsamples, hvor man udtager en lille bid af den eksisterende prøve) voksede kraftigt. Jon har altid haft en åben og imødekommende politik om samarbejde, og subsamples fra København blev flittigt sendt ud og resulterede i mange videnskabelige artikler.

I de 35 år, vævssamlingen på museet har eksisteret, er den vokset til 37 000 prøver fra ikke mindre end 3600 arter (Boks 1). Undervejs er mere end en tredjedel af prø-

Boks 1: Oversigt over fuglesamlingen på Statens Naturhistoriske Museum

- Ca. 100 000 fugleskind
- Anatomisk materiale ca. 15 500 skeletpræparater, 11 000 i alkohol
- 17 000 kuld af æg og 6000 monterede/opstillede fugle
- I alt er 5700 af verdens ca. 11 000 fuglearter repræsenteret.
- Hertil 37 000 vævs- og blodprøver fra ikke mindre end 3600 arter.

verne analyseret, og tæt på 500 videnskabelige artikler er baseret på museets prøver. Det blev hurtigt en af de største vævssamlinger i verden. Jons visionære og vedholdende tilgang til at få etableret denne facilitet har haft kæmpestor betydning for forskningen af fuglens evolution.

En meget engageret mand med et stort talent for formidling

Jon arbejdede som kurator frem til 2013 og nåede dermed 42 år som faglig ansvarlig for samlingerne. Herefter blev han ansat på Center for Makroøkologi, Evolution og Klima (CMEC) med hans tidligere student og nu professor Carsten Rahbek som leder. "Nu ansat til fuldtidsforskning og ikke længere udsat for administrativt bøvl!" som Jon selv har udtalt det. Han arbejder stadig fuldtid og er nu nabo til den nye kurator for fuglesamlingerne, amerikanske Peter Hosner, der fortsætter Jons forskningsarbejde på CMEC.

Jon har altid haft en fremtrædende placering på museet. Hans afslappede fremtoning og evnen til altid

at kunne underholde i festligt lag eller til hverdag, hvor endnu en af de gamle røverhistorier kom på bordet til kaffen, har gjort livet sjovere for alle os medarbejdere. Jon har sunget russisk opera, imiteret diverse fuglekald, så som Stor Potu (til stor skræk og morskab for nye studerende), danset i strudsekostume, bekriget entomologerne med vandgeværer til julefrokosterne, gennemhullet en tepotte med bue og pil på universitetsgangen, afprøvet diverse håndvåben i magasinerne og i det hele taget været et kulørt indslag på et museum, der mange gange har trængt til det.

Jon har fremvist fugleskind overfor studerende, der skulle have et indblik i vigtigheden af museale samlinger, gæstende forskere, studerende fra nær og fjern, guidet rundture for offentligheden og ved mange andre lejligheder, og alle har fået fornøjelsen af en meget engageret mand med et stort talent for formidling. Mange har sikkert undret sig over denne uhøjtidelige professortype altid barfodet med stort skæg og iført en gammel og slidt uldtrøje. Udlændinge, embedsmænd og ministre med portefølje har kigget en ekstra gang, men har altid måttet overgive sig til de mange spæn-

Jon og JB i lejren efter en længere vandring op gennem bjergskoven på øen Makira i Solomonøerne under Galathea III-ekspeditionen i 2006. Foto: Knud Andreas Jønsson.

dende historier og Jons kolossale naturhistoriske viden (se artiklen om formidling).

Jon har for øvrigt selv udtalt i et radiointerview, at det kan være en fordel at opføre sig tilstrækkelig aparte, så man undgår at blive museumsdirektør! Det er han heldigvis aldrig blevet.

Mange mennesker har trukket på Jons meget store, faglige ekspertise, som havde referencer også ud i geologi, botanik og en imponerende hukommelse om fugle og alle de steder, han har været. Nogle gange lidt irriterende, når jeg fx præsenterede ham for en fjer, jeg selv havde vanskeligheder med – og han så kortvarigt kiggede op fra computeren og sagde "Urfugl!" og derefter tastede ivrigt videre. Han havde ret.

"Væk fra computeren, væk fra kontoret – ud og opleve verden og indsamle viden derude"

Jon har adskillige gange udtalt ovenstående sætning, når han i korte vendinger skulle beskrive essensen og vigtigheden af feltarbejde for ham.

Han har været på ekspedition i Norge, Island, Andesbjergene, Østafrika, Australien, Salomonøerne og tilbragt sammenlagt flere år i telt. Ofte langt inde i en regnskov, i en tågeskov højt oppe i bjergene eller i det hele taget på vilde, uberørte og uvejsomme steder, hvor ingen eller kun få ornitologer har været. Med notesbog, spejlnet, måske en haglbøsse, sin kikkert og noget grej til at kunne præparere indsamlede fugle undervejs.

Det har været alene, sammen med enkelte andre eller i grupper med andre forskere, studerende og gerne studerende fra lokale universiteter.

Jeg har selv været med på flere af disse indsamlings-ekspeditioner i forbindelse med mit arbejde med de ornitologiske samlinger på ZM/SNM, og det har altid været fyldt med oplevelser. Både spændende, fantastiske og til tider farlige. At rejse med Jon er alt andet end at tage på charterrejse sydpå!

Jon er dygtig til at begå sig, hvor han end kommer frem og taler lige godt med embedsmænd, borgmestre, lokale høvdinge i afsides landsbyer og børn, der måske aldrig før har set hvide mennesker. Han er imødekommende og har en uhøjtidelig facon, der vækker tillid hos andre folk på rejsen, og stilfærdigt får han forklaret, hvorfor han er der og får ofte nyttige oplysninger ud af især lokale om den natur og de fugle, der er i nærområdet.

Desuden har han et godt temperament og bevarer roen, selv når det på den ene eller anden måde spidser til, hvilket har en vigtig afsmittende effekt på andre, han rejser med. Her følger nogle situationer, hvor jeg har været med Jon på rejser.

Personlige højdepunkter med Jon

I en lavlandsregnskov, Matundu Forest i Tanzania, hvor vi havde en lejr ved en flod, var vi flere dage i træk udsat for møder med store, vilde dyr, der enten kom igennem lejren om natten, eller som vi løb ind i på de daglige gåture på dyreveksler i skoven.

Det startede med et nervepirrende møde med en flodhest, som vi kom til at overraske, da den stod i en lille bæk, som vi skulle passere. Den var beslutsom og gik straks til angreb, og vi måtte løbe for livet. Jon var også beslutsom og hoppede ud over en skrænt ned til floden, hvor han blev hængende i nogle lianer med hovedet nedad, mens jeg sammen med en dansk studerende (Marcel Rahner) forsøgte at komme ind et tornekrat og gemme mig. Flodhesten opgav heldigvis, da den ikke længere kunne se os. For en sikkerheds skyld mente Jon, vi efterfølgende måtte fyre et nødblus af, hvilket betød, at der gik ild i vegetationen, så vi skyndsomt måtte slukke ilden.

Jon til velkomstsceremoni blandt de lokale i højlandet på Makira, Salomonøerne, under Galathea III-ekspeditionen i 2006. Foto: Knud Andreas Jønsson.

Dagen efter førte en lille sti os ind i en lysning med høj underskov. Her gik forreste mand nærmest direkte ind i bagdelen på en elefant, der med høje og ængstelige trut fik gjort resten af elefantflokkens nervøse. Det afstedkom en heftig trompeteren, og elefanterne slog og baskede til træerne, og det var meget sandsynligt, at vi i næste nu ville blive trampet flade. Her viste Jon sin snarrådighed og evne til at handle i en presset situation og råbte: "Alle mand op i træerne!" Her startede Jon højlydt med at synge! Meget passende var det "En elefant kom marcherende", og vi andre istemte, så godt vi nu kunne oppe fra et træ. Elefanterne fandt så ud af, hvor vi var, og hvad vi var og efter lidt tids rumsteren i skoven, fortrak de. Bagefter syntes Jon, at det var mægtig sjovt, mens jeg stadig rystede i bukserne.

Det næste møde med et vildt dyr var et par dage efter, hvor Jon, vores tanzaniske studerende, Mr. Fué og jeg skulle passere et sumpet område, hvor ingefæren stod tæt med flotte blomsterstande, og hvor der var masser af friske spor og lugt af bøffel. "Ja, nu må vi være på vagt", udtalte Jon med spænding og forventning, mens jeg kiggede mig rundt og rundt. Minuttet efter fik en pludselig og meget voldsom lyd fra en busk tæt på testet vores reaktionsmønster. Jon råbte: "BØFFEL" og sprang med hovedet forrest ned bag en busk, mens Mr. Fué og jeg ikke nåede andet end at konstatere, at et stort og tønder rundt bushpig galopperede en meter forbi os. Mr. Fué, som ellers var en meget høflig og autoritetstro mand, blev nu rigtig sur på Jon og spurgte, hvorfor Jon dog ikke havde hugget vildsvinet ned, så vi dermed ville have haft den dejligste mad til lejrålet? Det var jo Jon, der havde haft pangaen (stor jungelkniv)! Efter disse oplevelser blev jeg i lejren i et par dage, skindlagde fugle og drak kaffe.

Ved en anden lejlighed, hvor Jon vendte hjem til museet efter en tur til Tanzania, havde han fået to larver af sandlopper under en storetånegl. Dem ville han godt have til museets samlinger, så han gik i gang med at skære dem ud med en skalpel – uden nogen form for bedøvelse. Den første gik desværre i stykker, så han måtte skære endnu dybere for at få den anden ud i hel tilstand. Det lykkedes, og bagefter hældte han sprit i sårene for at desinficere dem. Adspurgt om det ikke gjorde sindssygt ondt, svarede han blot, at smerter skal man bare ignorere!

I Bolivia er der ikke så mange store og farlige dyr, men til gengæld produceres der kokain mange steder i bjergene, og de steder skal man helst undgå! Da stederne af gode grunde er hemmelige, kan man ikke vide på forhånd, hvor de er. Jon og jeg kom sammen med fire bolivianske studerende til at vandre direkte ind i så-

dan kokain-camp. Vi var stået af en lokal bus, kravlet op ad nogle bjerge og kommet ind i en spændende skov. Her blev vi overrasket af en tyk tåge og kunne absolut intet se, så vi måtte slå lejr, hvor vi var. Næste morgen fandt vi ud af, at vi kun var 50 m fra et koka-laboratorium! Jon gik straks afsted for at finde et bedre og mere velegnet sted til lejren, og jeg blev tilbage sammen med de studerende, som alle var blege og havde et meget forskrækket udtryk. De var godt klar over, at det her var en dårlig situation.

Bag et par buske opdagede vi nu to lokale arbejdere. De gemte sig og så også meget bange ud. Jeg fik dem kaldt over med smil og fagter, og i det samme kom Jon tilbage. Han forstod straks alvoren, hev resolut sin bog op af tasken (*Birds of the High Andes*) og begyndte – på spansk, at interviewe dem om fugle i dette område. Alt mens vi behørigt vendte ryggen til koka-fabrikken bag os. Med ledende spørgsmål om det måske var bedre for os at finde et andet sted for at finde vand og telte, fik Jon beroliget dem, og forsikret dem, at vi var ganske fredelige og kun interesseret i fugle. Og i øvrigt skulle videre med bussen igen næste dag. De to lokale arbejdere pegede ud i det fjerne og mente, at et godt lejrsted lå langt, langt væk, og at det nok var bedst for os at vandre derhen. Det gjorde vi prompte og vendte os ikke om. Vores studerende var meget nervøse og var sikre på, at de lokale ville løbe ned til nærmeste landsby og få fat på chefen, som så ville sørge for, at vi forsvandt effektivt. Men Jon havde charmeret og overbevist de to kokain-arbejdere om vores ærinde, og ingenting skete. Næste dag gik vi en anden og lang tur nedad bjerget og kom med en bus ud af området.

Andre kollegaer samt mange studerende har gennem tiden haft fornøjelsen at være på ekspedition sammen med Jon og konstateret, at det aldrig er kedeligt at rejse med ham! Hans engagement, humør og til tider fanden i voldske eventyrlyst, vovemod og hårdførhed – tilsat held på de rigtige tidspunkter, får os rejseledsagere til at se tilbage på mange sjove og fantastiske ture.

Ekspeditionsliv er hårdt, og de fleste må opgive det strabadserende liv undervejs. Få er blevet ved så længe som Jon, men nu ved 80-årsalderen har selv han måttet lægge det bag sig og overlade ekspeditioner og eventyr til nye og yngre generationer.

Udvalgte referencer

- Fjeldså, J. & N. Krabbe 1990: *Birds of the High Andes*. – Zoological Museum, University of Copenhagen.
- Fjeldså, J., L. Christidis & P.G.P. Ericson 2020: *The Largest Avian Radiation*. – Lynx Editions.
- Sibley, C.G. & J.E. Ahlquist 1990: *Phylogeny and Classification of the Birds: A Study in Molecular Evolution*. – Yale University Press.